MEDIA MAYDONDA AXBOROT TARQATISH MADANIYATI

A.A.Qalandarov
Guliston davlat pedagogika instituti o‘quv ishlari bo‘yicha prorektor. F-m.f.b.f.d. (PhD), dotsent

Annotatsiya: *Ushbu maqolada bugungi kunda media maydonda axborot tarqatish madaniyati, uni iste’mol qilish va shu bilan birga axborotlarni filtirlash ko‘nikmalarini shakllantirishning ijtimoiy-falsafiy jihatlari tahlil qilingan. Bugungi zamonaviy dunyoda media maydonda axborot tarqatish madaniyati dolzarb muammo bo‘lib bormoqda.*

Kalit so‘zlar: *axborot, media, axborot madaniyati, feyk axborot, pranking, raqamli tajovuz, trolling, mediasavodxonlik*

Bugungi kunda o‘sib kelayotgan yosh avlodning axborot madaniyatini shakllantirish kechiktirib bo‘lmaydigan masalalardan biri hisoblanadi. Jamiyatni axborotlashtirish jarayonining o‘zi, ko‘pincha, sof texnologik jarayon sifatida baholanishiga qaramay, mazmun-mohiyatiga ko‘ra chuqur ijtimoiy jarayon ham hisoblanadi. Chunki axborotlashtirish jamiyatning bir shakldan boshqa, ijtimoiy taraqqiyotning yanada yuqoriroq darajasiga ega bo‘lgan shakliga o‘tishni anglatadi hamda jamiyatning istiqboldagi xususiyatlarini belgilab beradi.

Tashviqot, feyk axboroti, pranking, raqamli tajovuz, trolling va h.k. hodisalar oqibatida mediamakondagi buzilishlar tufayli jurnalistika sohasida hozirgi paytda inqiroz kuchayib bormoqda. “Ortiqcha axborot” “axborot mavhumligi”ni keltirib chiqarmoqda. Ushbu vositalar yordamida ong bilan manipulyatsiya qilish shunga olib keladiki, auditoriyaning “tanqidiy avtonomiyasi” mavjud emasligi tufayli dunyoda har qanday ma’lumotlarni “yutib yuborish” kuchaymoqda.

1982-yilda YUNESKO Xalqaro Simpoziumida qabul qilingan Mediata’lim bo‘yicha Gryunvald Deklaratsiyasida 19 ta a’zo mamlakat vakillari shunday deb ta’kidladi: “Axborot vositalarining muqarrar kuchini muhokama qilish yoki ma’qullash o‘rniga biz uning hayotning barcha jabhalariga jiddiy ta’sir ko‘rsatishi va singib borishini mavjud fakt sifatida tan olishimiz, shuningdek, ularning zamonaviy madaniyatning ajralmas elementi sifatidagi ahamiyatini hisobga olishimiz zarur. Siyosiy va ta’limiy dasturlar shuni tan olishi kerakki, fuqarolar tomonidan kommunikatsiya hodisasini tanqidiy anglashga ko‘maklashish ularning majburiya- tini tashkil etadi... mediata’lim bo‘yicha dalillar ongli fuqarolikni tayyorlash vositasi sifatida hozir muayyan ikkilanishlarga sabab bo‘lsa, eng yaqin kelajakda, kommunikatsion texnologiyalarda sakrash ro‘y bergach, ushbu dalillar muqarrar bo‘lib qoladi”.

Har qanday jarayonning yaxshi va yomon tomonlari bo‘lganidek, jamiyatni axborotlashtirishning ham ijobiy hamda salbiy jihatlari mavjud. Xususan, axborotlashtirish va istiqbolli axborot texnologiyalari ishlab chiqarish samaradorligini hamda mehnat tejamkorligini oshirishni, ilmiy bilimlar va ilg‘or texnologiyalar jamiyatda jadal tarqalishini, jamiyat intellektuallashuvi umumiy darajasini oshirishni ta’minlashi kabi ijobiy tomonlar bilan bir qatorda axborot makoni uchun kurash va insonga axborot-psixologik ta’sir ko‘rsatishning avj olishi kabi alohida xavfni ham yuzaga keltiradi.

Axborotni tanlash va undan unumli, to‘g‘ri foydalanish esa insonning ong darajasi bilan bog‘liq. Ong darajasi bilim darajasiga, bilim darajasi esa, o‘z navbatida, borliqdagi voqea-hodisalar mazmun-mohiyati bilan mutanosib bo‘lishi darkor. Shuning uchun, birinchi navbatda, axborot olayotgan kishi uni mutlaqlashtirmasdan, o‘z shuuri darajasida tahlil qilib, so‘ng qabul qilishi lozim.

Zamonaviy jamiyatning farqli belgilaridan biri – bu o‘sib kelayotgan yosh avlodni tevarak atrofda bo‘layotgan o‘zgarishlarga doimiy moslashtirib borish hisoblanadi. sivilizatsiyaning rivojlanishida uning asl mohiyatini oldin qanday bo‘lganligi bilan taqqoslaymiz. Uning o‘ziga xoslik belgilari uzluksizlik, shiddatlilik, global xarakterlilikdir. Axborotlashtirish asrida axborot

xurujining avj olishi, ayniqsa, yoshlarda axborot olish madaniyati, o‘qish madaniyatini shakllantirishni taqozo etadi.

Mutaxassislarning ta’kidlashicha, bugun axborot shiddat bilan yangilanib, hajmi oshib bormoqda. Natijada, bilimning o‘sish sur’ati ilgarilab ketmoqda. Amerikalik muhandis, matematik va birinchilardan bo‘lib axborot nazariyasini yaratgan olim Klod Shennon axborotni «oydinlashtirilgan mavhumlik», – deya ta’riflagan. Buning ma’nosi shundan iboratki, axborotni qabul qilib inson yangi bilimlar bilan tanishadi, ilgari mavhum bo‘lgan narsalarni anglaydi, savollariga javob topadi. Bu tugamas va doimiy jarayondir.

Axborot savodxonligi bo‘yicha xorijiy mamlakatlarda standartlar ishlab chiqilgan. Ushbu standartlarni 1998 yili Amerika maktab kutubxonalari uyushmasi va Ta’limiy kommunikatsiya vositalari va texnologiyalari uyushmasi joriy etilgan. Bular jumlasiga «Talabalarning ta’lim olishdagi axborot savodxonligi standartlari»ni kiritish mumkin. Unda 12 yillik ta’lim tizimida tahsil olayotgan o‘quvchilar uchun o‘rnatilgan axborot savodxonligi standartlari belgilab berilgan. Mazkur standartlar o‘rniga «O‘quvchilarni qo‘llab-quvvatlash: maktab kutubxonalari dasturlari uchun yo‘riqnomalar» deb nomlangan hujjat amalga kiritilgan bo‘lib, unda kutubxonaning texnologiyalar, amaliy o‘rganish va bilim olish dargohi sifatidagi ahamiyatiga alohida urg‘u berilgan. Amerika Qo‘shma Shtatlarida qabul qilingan «XXI asr talabasi uchun standartlar» deb nomlangan yo‘riqnomada esa, talabalar malaka, manba va bilim olish vositalarini quyidagi maqsadlarga yo‘naltirishi lozimligi belgilgan. Bular: ma’lumot izlash, tanqidiy o‘ylash, bilim olish, xulosalar yasash, tegishli ma’lumotga asoslangan holda qaror qabul qilish, bilimni yangi vaziyatlarga yo‘naltirish, yangi bilimlarni yaratish, bilim almashish va shaxsiy kamolot hamda estetik jihatdan o‘sishga intilishdir. Mazkur standartlar oliy ta’lim sohasidagi axborot savodxonligi masalalariga bag‘ishlangan bahs-munozalarda hal qiluvchi ahamiyat kasb etgan.

Axborot savodxonligini murakkab tushuncha sifatida ta’riflagan holda, rus mutaxassislari uning tarkibiga axborotlarni qidirish (topish), tahlil qilish, an’anaviy muhit (kutubxona, kitob)da va yangi, elektron muhitda kerakli ma’lumotlarni olish imkoniyatini kiritganlar. Ko‘pgina rus mutaxassislari axborot savodxonligi tushunchasini kengroq, ya’ni shaxsning axborot madaniyatining bir qismi sifatida tavsiflashadi. Shaxsning axborot madaniyati, axborot savodxonligidan tashqari, o‘ziga axborot dunyoqarashini, axborot bilimlari va ko‘nikmalarini egallash zarurligiga ishonchni, axborotlashgan jamiyatda yashovchi shaxs tomonidan qanday maqsadlarga erishish lozimligini anglash; ma’lumotlardan to‘g‘ri foydalanish uchun mas’uliyatni his etish kabilarni ham qamrab oladi. Yuqoridagi fikrlarga yaqin nuqtai nazar o‘zbekistonlik olimlar ishlarida ham mavjud. Xususan, sotsiolog A.Umarov e’tiroficha, «Oldingi an’anaviy jamiyatlarda, shuningdek industrial jamiyatda ham mutolaa madaniyati axborot madaniyatiga nisbatan ustun mavqeda edi. Lekin postindustrial jamiyatning hosilasi bo‘lgan axborotlashgan jamiyatga o‘tilishi bilan axborot jamiyat va inson hayotining hamma sohalarida asosiy resursga aylangach, axborot madaniyatining ko‘lami va mavqei ortgani aniq bo‘lib qoldi. Endi axborot madaniyati tizim yasovchi kategoriya maqomiga ko‘tarildi, mutolaa madaniyati esa shu tizimning ajralmas qismi sifatida jamiyat va inson hayotida o‘rin tuta boshladi».

Bugungi kunda axborot madaniyatini shakllantirish eng dolzarb masalalardan biri hisoblanadi, chunki, axborot oqimining jadal o‘sib borishi, taqdim etilayotgan axborotlar orasidan kerakli, zaruriy va foydalilarini ajratib olish murakkab jarayondir. Buning uchun har bir shaxs mustaqil fikrga ega, dunyoqarashi keng, axborotlar ummonidan o‘zi uchun kerakligini ajratib olish salohiyatiga ega bo‘lishi lozim. Axborot madaniyatini shakllantirishning bir nechta bosqichlari mavjud bo‘lib, ular orasida yuqorida ko‘rib o‘tganimiz «axborot savodxonligi»dan keyin eng muhimi bu kishilarning kitobxonlik madaniyatini yuksaltirishdir.

Xozirgi zamon axborot tizimi uning, juda keng imkoniyatlaridan kelib chiqib aytish mumkinki, O‘zbekistonda axborot olish, saqlash, foydalanish va tarqatishning umumiy manfaat va umumiy taraqqiyot nuqtai nazaridan boshqaruv mexanizmini yaratish, uning moxiyati va unsurlarini chuqur anglash zarur bo‘lib qolmoqda. Ana shu hayotiy extiyojdan kelib chiqib axborot sohasida milliy xavfsizlikni ta’minlash tizimini yaratishning quydagi usullarini qo‘llash madaniyatini zarur deb hisoblaymiz:

Birinchidan, sotsiologik yo‘nalish. Bunda axborot olish va tarqatish jarayonida jamiyat taraqqiyotining axborotini ijtimoiy voqelik sifatidagi rolidan kelib chiqib, jamiyatda shakillanayotgan ijtimoiy ong yo‘nalishlari ijtimoiy tafakkur darajasi va uning oqimlarini o‘rganishni yo‘lga qo‘yish kerak. Aholi turli qatlamlari, qarashlari, kasbiy va boshqa ijtimoiy holatlari asosidagi fikirlash tarzini aniqlab borish zarur.

Ikkinchidan, statistik yo‘nalish. Ko‘p millatli mamlakatda, hususan, 130 dan ortiq millat va elat yashayotgan, 20 ga yaqin diniy konfessiyalar faoliyat ko‘rsatayotgan O‘zbekistonda millatlararo va dinlararo mojorolarni turli siyosiy manfaatlar va buzg‘unchi g‘oyalar tasirida kelib chiqishi mumkin bo‘lgan nizolar manbalarini o‘rganib borish, bu borada aniq hisob – kitoblarga tahliliy yechimlarga ega bo‘lish.

Uchinchidan, siyosiy konfiktologiya va siyosiy psixologiya. Axborot psixologik xavf avj olayotgan bir paytda, turli buzg‘unchi g‘oyalar inson ongi va tafakkuriga o‘z ta’sirini o‘tkazayotgan bir sharoitda siyosiy mojorolar kelib chiqish mumkin bo‘lgan manbalarni o‘rganish, omillarini aniqlash hamda siyosiy qarashlari, ruhiyati, ijtimoiy – siyosiy psixologik izchil ravishda o‘rganib borilmog‘i lozim.

To‘rtinchidan, mantiqiy tizimiy va funksional tahlil. Axborot tizimi, xususan, axborot psixologik ta’sir axborot siyosati tizimi va vositasining muxim qismi sifatida baxolashi lozim. Voqelikka ana shu tarzda yondashib, ilmiy – taxliliy nazariy va amaliy xulosalar chiqarish kerak. Tig‘iz axborotlashgan jamiyatda axborot oqimi ta’sirida shakillanayotgan ijtimoiy fikr fan nuqtai nazaridan izchil o‘rganilmog‘i lozim. Beshinchidan, axborot tizimida milliy istiqlol g‘oyasining ustuvorligi. Har qanday fuqoro axborot bazasidan “maxsulot” tanlash jarayonida uning qalbida, ruxiyatida, kayfiyatida, fe’l atvorida, bularning barchasining oqibati sifatidagi hatti – xarakati va munosabatida mafkuraviy immunitet ustuvorligini ta’minlash. Albatta, O‘zbeksiton mustaqillikning o‘tgan davri mobaynida ommaviy axborot komunikatsiyasi soxasida jiddiy o‘zgarishlar yuz berdi. Eng avvalo har bir fuqaroning so‘z va fikr erkinligi, axborot olish va tarqatish huquqi Konstitutsiya bilan kafolatlangan.

Ommaviy axborot vositalari to‘g‘risidagi bir qator qonunlar yaratildi va amalda qo‘llanilmoqda. Mustaqil nashrlar soni keskin ko‘paydi. Bularning hammasi mamlakat ichki hayotida milliy axborot tizimining o‘ziga xos taraqqiyotidan dalolat beradi. Yana shuni takidlash lozimki, Internet vositalaridan o‘rin olgan jamiki axborot va ma’lumotlarning hammasi ham real haqqoniy emasligi ayni paytda ayon bo‘lmoqda. Bundan kelib chiqib aytish joizki, olinayotgan dalillarning qay darajada to‘g‘riligini ongli ravishda mushohada etish maqsadga muvofiqdir. Shundagina Internet orqali egallayotgan bilimlarimiz hayotimizda ijobiy samara berishiga ishonch xosil qilish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Eshbekov T. Ma’naviyat va axborot saboqlari. O‘quv qo‘llanma.-T.:O‘zMU, 2016
2.Eshbekov T. Axborot xizmatlari.-T.: “Fan va texnologiya”, 2019.224 b.
3.Is’hoqov M., Y.Mannonov Internet tizimidan foydalanish.-T.:2015.
4.Kenjabayev A.T. va boshqalar Axborot kommunikatsiya texnologiyalari. O‘quv qo‘llanma.-Toshkent: “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti”, 2017.-408 b.